

Поповський А. М.

УДК 811.161.2'373.7

БИТИ ЧИ НЕ БИТИ?

У статті розглянуто фразеологічні одиниці, складовим компонентом яких є "прочухан" та синонімічні відповідники до нього в фольклорних, художніх та публіцистичних творах зі значенням "побити" і "посварити". Звернено увагу на розмежування семантичних та стилістичних значень у процесі їх трансформації.

Ключові слова: фразеологізм, "прочухан", "пам'ятковий прочухан", синонімічний ряд, семантичні та стилістичні функції фразеологічних одиниць.

В статье рассматриваются фразеологические единицы, составным компонентом которых является слово "прочухан" и его синонимические соответствия в фольклорных, художественных и публицистических произведениях со значением "бить" и "проучить, отчитать". Особое внимание уделяется дифференциации семантических и стилистических функций в процессе их трансформации.

Ключевые слова: фразеологизм, "прочухан", "памятный прочухан", синонимический ряд, семантические и стилистические функции в процессе их трансформации.

Phraseological units with its particular components are examined in this article. These components are the words with meaning "to beat", "to give somebody a dressing down", and "to give a good lesson to somebody", "memorable event of giving somebody a dressing down dressing down". Especial attention is paid to differentiation of semantic and stylistic functions in the process of their transformation.

Key words: phraseological expression, "to give somebody a dressing down", "memorable event of giving somebody a dressing down", synonymic line, semantic and stylistic in the process of transformation.

Розмовна лексика становить, як уважають науковці, третій стилістичний шар словникового складу української мови. Це слова, що мають знижене (порівняно з нейтральною лексикою) стилістичне забарвлення й використовуються в усних різновидах мови – невимушеній бесіді, побутовій розмові тощо, як-от: *гармидер, лахудря, прочухан* та ін. Вони надають мові неофіційного звучання, через це вважаються нехарактерними для офіційно-ділового та наукового стилів, але досить широко використовуються у фольклорі, публіцистиці та художній літературі.

У фразеологічних одиницях як народної, так і літературної казки досить поширеними є сполуки з дієсловом *дати* (*давати*), що формують групу фразеологічних синонімів, які позначають той самий предмет дійсності, виражають те саме поняття, відтіняючи різні його значення, і при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі мають однотипне категоріальне значення, однакову семантичну сполучуваність зі словами оточення [Скрипник 1973, с. 212]. Такі фразеологічні сполуки з цим компонентом формують своєрідний семантичний ряд "побити когось за щось" і засвідчені у фольклорних, художніх творах та лексикографічних джерелах: **дати доброго дерпана:** *Я ж тим часом покину дитину та як дам доброго дерпана собакам, так вони всі геть позабігають, а я знову ухвачу дитя і побіжу далі* (Карп. ВІСС, с. 88), ***дати гостинця:** *А ти тут зажди, небоже, хай-но їхатиму з гаю, я ще дам тобі гостинця, а тепер часу не маю* (Укр. ДК, с. 304), ***дати доброго шквару:** *То ти, як уже старий собака і добре знаєш своє діло, зараз згвалтуєш собак по всім селі та й одури їх так: веди на другий кінець села, неначе то ми там, і нахваляйся нам дати доброго шквару* (Карп. ВІСС, с. 88), ***дати маку** – у [ФСУМ I, с. 158] маємо "втерти маку": *...А якби на землі се було, то й тобі, ледащиці, Дав би я маку; а то, як жидюга мене одуривши, Пхнув ти, як з мосту* (Думитр., с. 449), ***дати доброї лозини** – у [СУМ IV, с. 541] "надавати лозанів": *Даймо йому, хлопці, доброї лозини, хай не забуває Лихої Години!* (Манж. ЛГ, с. 335), ***дати од лукавого з перцем** – у словниках "дати перцю" [Загоруйко, с. 246]; "всипати перцю" [ФСУМ I, с. 153]: *Лучше ж давайте і ми їм дамо од лукавого з перцем* (Думитр., с. 451), ***дати феферу:** *Тому дам такого феферу, що і до нових віників пам'ятатиме!* (Карп. ВІСС, с. 90).

Слово **п р о ч у х а н** трапляється в українських писемних пам'ятках XVIII століття. Воно здебільшого фіксується в таких фразеологічних одиницях як "пам'ятковий прочухан", "дати прочухана", "всипати прочухана", рідше є самостійною лексемою "прочухан", "прочуханка", "тіпанина" тощо. Але кожна із них має свою історію й віддзеркалює реальні суспільно-історичні умови та обставини життя різних епох, як-от: *Олекса не міг примиритися з думкою, що стільки трудів, стільки боротьби, голоду, страху, ризику та ще впереді батькова тіпанина – і все те за пусто-дурно* (Хотк., с. 75). *Раз школяр сунув засмученим, бо Олена Яківна прочухана всипала, що чергував у класі кепсько...* (Басанець, с. 45).

Словосполучення **пам'ятковий прочухан** означає: побити так, щоб у пам'яті потерпілого надовго збереглося те, з якою метою робилося тілесне покарання. Появу та функціонування цього фразеологізму пов'язують із захватом чужих земель часів гетьманщини та суперечками й судовими тяжбами, для справедливого рішення яких необхідні були свідки, які б добре знали суперечливі межі земельних володінь. З цією метою землевласник брав із собою майбутнього спадкоємця, сина-підлітка, і, обходячи межі своєї території, бив його міцною лозиною, привертаючи увагу до рельєфу місцевості чи до інших її прикметних ознак, щоб він добре запам'ятав межі власного землеволодіння. Зі скасуванням кріпосного права цей вираз втратив своє ритуальне значення і в сучасних лексикографічних працях маємо такі його синонімічні відповідники, що значно розширюють і збагачують скарбницю української фразеології, як-от: **дати пам'ятного (пам'яткового, в пам'ять, пам'ятку) кому і без додатка**. Побити кого-небудь, щоб довго пам'ятав. – *Йй-богу, кажу до Левадихи, – нарву кропиви, та простягнімо Палажску коло криниці та даймо йй доброї прочуханки та пам'ятного, щоб не забувала відер (Н.-Лев.); Дали в пам'ять, що й до нових віників не забуду (Укр. присл.); – Не завадило б йому [зłodієві] дати пам'ятку, – каже один соляр (Фр.) [ФСУМ 1, с. 223]. Проте не міліє благодатна криниця й живого народного мовлення, збагачуючи цей семантичний ряд: **Дати пам'ятник**. Побити, покарати (щоб пам'ятав). Лисич (Ужченко, 375); *бук. намили 'ти шию* (Бабич: 88), *бойк. да'ти бо'бу* (Онишкевич 1: 54), *карп. да'ти бо'бу* (Лавер: 14), *с.-наддніпр. джосу дати* комусь (Чабаненко 1: 269), *лемк. бити як гамана* [ФСЛГСС, с. 37], *півд.-волин. як Гáман (гáмана) [в мішкú]*, *зі сл. б и т и, зневажл. Дуже сильно. Ох, будеш ти битий сьогодні як Гаман в мішку* (Радивилів); Миколаївка Млин. **Дати (заробити) паска (пасків)**, кому, *фам. Набити (про дитину). Не роби так, бо паска заробиш* (Михалківці Остр.); Млинів, Квітневе Дуб., Вілія Остр. **Дати пьори (пьорки, тьорки)**, *зневажл. 1. Висварити. А ж ми йому пьорки дали – швидко втік* (Острог); Повча Дуб., Бугрин Гош. 2. Втікати. *А я як дав – пьори і вони не догнали* (Вільгір Гош). **Розкрасити як писанку, ірон.** Побити (із синцями). Млинів. **Поставити фонаря (фінгала)**, *жарг. Набити синець під оком. Княгинин Дуб. Квітневе Дуб., Радивилів, Вілія Остр., Хорів Остр. Руки прикладати, несхв. Бити. Таке нещастя, а ше й буде руки прикладати* (Радивилів); Вілія Остр., Бугрин Гош., Гоша. **Розквасити носа, несхв.** Побити до крові із носа. *Доки носа не розквасили, то ше сміливий* (Розваж Остр.); Почапки Остр., Вілія Остр., Бугрин Гош [Кірілкова, с. 27, 33, 75, 82, 83, 90] та ін.*

Дати прочухана – побити кого-небудь за провину. Таке покарання практикувалося в школах минулих часів у суботні дні не як покарання за якісь пустоші чи невивчений урок, а для нав'ювання страху учням. Із таким же значенням цей фразеологізм уперше реєструється в словнику П. Білецького-Носенка (1843 р.). Свідченням такої екзекуції є спогади В. Г. Шевченка про Тараса Григоровича Шевченка: *Одного разу вчитель був вельми злим і перепоров більшу частину учнів. Положили старшого з учнів (давно вже нині покійного) Василя Крицького. Вставши з-під різок і поправляючи штани, Крицький сказав: “Ех, нема на тебе Тараса!”. Почувши ці слова, учитель ще більше розійшовся: знову положив Крицького і знову заходився стьобати його* (ШевчВ, 29).

У процесі історичного розвитку української літературної мови значно розширилися семантичні та стилістичні можливості цього фразеологічного ряду **дати прочуханки (прочухана), прочухан**. У дожовтневій українській художній літературі він уживався здебільшого зі значенням *бити*, “лупцювати, суворо карати”, наприклад: *Пам'ятавав ляхок ту прочуханку до нових віників! Було, як наїдуть гості до старого пана, то він і звелить ляхкові розказувать, як його Дорош оддубасив. Хоч воно і давно минулось, а було, як почне сердешний розказувать, то й дрижить і озирється, неначе Дорош стоїть за плечима з лозиною* (Сторож., 192). *Микола подумав, встав, покликав Кавуна і вербівських бурлак надвір і нишком промовив: “Знаєте що, хлопці? Давайте провчимо пана, щоб не квапився ганятися за бурлаками!”*

– *Як же ми його провчимо?* – спитали бурлаки.

– *Нападемо вночі на станцію, видеремо вікно, вліземо в кімнату та дамо йому стільки стусанів і різок, скільки він колись надавав нам на економії.*

– *Добре, йй-богу, добре! Даймо йому доброї прочуханки, щоб пам'ятав до нових віників, – загули бурлаки* (Н.-Лев., 73). А ось і сам процес відтворення прочуханки: *Як той звір кидається на товаряку, так кинувся Микола на Бжозовського ліжко і напав панові ноги... Микола однією рукою вхопив пана за ногу, а другою почав давати стусани в груди* (Н.-Лев., 74). Квітка-Основ'яненко у “Конотопській відьмі” яскраво змальовує реалії громадської прочуханки:

– *Так возклоніть же її паки!* – *закричав Ригорович, – і сотворіть йй школярську сікуцію, яко же і нам во оноє урем'я субітки твориша... – Це добре і не вимовив, а хлопці вже монтувались: розперезали, положили, січуть... і вже нашій Явдосі не до казки; вже і в неї у самої на спині ...латок з сімдесять, як у чоловіка Сажки... Мовчала-мовчала, хотіла відтерпітись...так же не родився той чоловік, щоб утерпіть під різками! Далі як заскавучить, як заскиглить...а далі як стане кричати:*

– *Не буду до суду, до віку!... Батечки, голубчики!... Пустіть, пустіть... І ось результати такої екзекуції: Сумна і невесела ходила по своїй хаті, проводивши когось від себе і зачинивши двері, конотопська відьма Явдоха Зубиха після прочуханки, що йй дали край ставка при усій громаді за чаклування* (Кв.-Осн., 43).

Тільки витяг Нечай з піхов шаблю, – знову став веселий, гукає: "Та й до біса їх, вражих ляхів, – буде на чому шаблі погуляти! Ану, хлопці, **дамо** ляхам **чосу!**" (Кащ., 114). "А тоді люде, що живуть по зимівниках, тікають з хат і ховаються по скелях та терниках, а з Січі виступає військо та такого **дає** татарам **чосу**, що вони часом і додому не потрапляють" (Кащ., 414).

Зрідка цей фразеологізм письменники використовують для назви своїх творів, наприклад: Іван Ваненко. *Дадимо прочухана* // Московские вѣдомости, 1854, № 24.

У творах радянського періоду ця фразеологічна одиниця вживалася активніше зі значенням "посварити", "покартати", "висловити громадську догану", "зробити попередження", ніж "бити", "побити". У пострадянський період цей вислів набув суспільно-політичного спрямування, як-от: "Микита Хрущов, зважаючи на те, що замість депортованих татар з Криму і термінове заселення його 10 млн. українців, їде до Москви з тим, щоб Крим приєднати до України, і отримує там страшну **прочуханку**" (Ю. Шаповал "Мить історії". – Укр., радіо, 27.02.2009). Скульптор Макогон розповідає про це **одну нагінку**, яку мав Довженко одразу після визволення Києва. В ті дні Ол[ександр] П[етрович] ходив у полковницькій формі (вона йому дуже пасувала, і він любив її носити), оглядав Київ і зайшов до Володимирського собору. Саме йшла відправа. Настав момент, коли люди впали на коліна. Як тут повестись полковникові? Вийти? Незручно. Стовбичити серед колінопреклоненого люду – незручно теж (це так пояснює Макогон). І Довженко також опускається [...]. Наступного чи й того ж дня вже було донесено нагору, начальству... Тоді й **було дано** ще одну (яку-то вже за ліком) **нагінку**... (Гончар, 34). Вона (Ольга Якимівна. – А. П.) розставила руки так, ніби примірялась комусь **упекти** **ляща**, а недавні футболісти тупцювали в кутку, наступаючи один одному на ноги (Басанець: 54) та ін.

Значно розширився синонімічний ряд ФО **дати прочуханки (прочухана)** у сучасних лексикографічних працях: *давати дрозда*, *давати жару*, *давати зуботичину*, *давати прикурити*, *вирівнювати ребра*, [ФСУМ, с. 210] *давати стусанів*, *давати буханів*, *давати штовханів*, *годувати штурханцями*, *дати субітки* [ФСУМ, с. 211], *дати ціпка*, *давати (завдавати) / дати (завдати, всипати і т.ін.) бобу*, *давати каб'яки*, *давати часу*, *давати перцю*, *виправити щелепи*, *давати духопелів*, *давати чортів* [ФСУМ, с. 212], *давати (задавати і т. ін.) / дати (всипати, задати) хльосту (хлосту, хльору)*, *дати березової каші*, *почастувати березовою кашею*, *витерти ворсу всипати перцю*, *дати прасу* [ФСУМ, с. 213], *дати гарту*, *давати по шиї (по потилиці, по гамалику)*, *дати наминачки*, *дати дранки*, *дати табаки понюхати*, *пом'яти боки* [ФСУМ, с. 222], *дати перегону*, *дати пинхви*, *дати під [сьоме] ребро*, *дати по зубах*, *дати по кумполу (по тикві)*, *дати тирси*, *дати чиньби*, *дати швабу (шкварки)* [ФСУМ I, с. 223]. Семантичний ряд ФО зі значенням 'побити когось' широко представлений також і в регіональних словниках: *зах.вол. каркувого дате* [Корзонюк, с. 136], *с. наддніпр. гену дати* [Чабаненко, I, с. 225], *півд. волін. хрестити різками* [Кірілкова, с. 113] та ін. Лише у "Фразеологічному словнику східнослов'янських і степових говірок Донбасу" Віктора Ужченка, Дмитра Ужченка (2013) таких одиниць зафіксовано понад 120. Серед них найбільшу групу становлять на тему "бити, лупцювати": *бебелів надавати* кому – побити кого; *бебехи справляти* – бити кого; *давати боженят* – сварити, бити; *набити бриндзали* кому, *грубо* – побити кого-н.; *дати в бубон (у бубен) жарг.* – ударити, побити; ударити по голові; *дати в роговий відсік, жарг.* – ударити, побити; *виписати вітамін Ре, жарг.* – дати ременя, побити; *вуха намилити* кому – побити кого-н.; *попереламувать граблі* на кому – побити; побитися; *мурцонутти по гризлу, грубо* – ударити по голові, побити; *дати лупки* кому – кого-н. побити; *зрівняти з дорогою* – знищити, сильно побити; *схватити дрозда* – бути битим; *годувати зуботичками* кого – бити кого-н. в лице; *дати по кабачку* – ударити, побити; *давати ремінних капелів* – бити, карати; *кийок плаче* по кому – кого-н. треба побити за якусь провину; *надавати книшів* кому – побити кого; *на кулаках носити* кого – часто бити, знущатися з кого; *приміряти кулак до вуха* – бити кого-н.; *кунделів нав'ішати* кому – побити кого-н.; *лисканців надавати* кому – побити кого, дати ляпасів; *дати (причепити) лички* кому – побити кого; *одпустити (надавати) личків* кому – кого-н. побити; *люльки дати* кому – побити кого; *дати маку* – побити, покарати; *виписати (дати, надавати) мемелів (мемелю)* кому – побити, відлупцювати кого; *дати мзди* кому – кого-н. побити; *дати по місцю, де крила зростаються, евф.* – ударити нижче спини; *дати по місцю (по місту), де руки зростаються* – ударити, побити; *морду начистити (почистити)* кому – побити кого; *розім'яти м'язи* – побити; *носити на носках (на передках)* кого, *ірон.* – бити; *у нюх дати* – ударити, побити; *дати в нюшку* – ударити; *дати пам'ятник* – побити, покарати (щоб пам'ятав); *надавати пеньків* кому – побити кого-н.; *відбити печінку (пічінку, пічінки)* – побити, вдарити; *заїдити в пику* – ударити, побити; *давати під задники* кому – бити кого-н.; *поблагословити по потилиці* кого – ударити; *у потилицю заглядати* – карати, бити; *дать по почкам* – ударити, побити; *синців наставити* – побити; *зробити профілактику* – побити; *давати прочухана* кому – бити, лупцювати, сварити, гостро критикувати кого; *дати прочухаників* – побити, покарати; *дати на пряники* – відлупцювати дитину, насварити за якусь шкоду; *дати лівою п'яткою в правий ніс* – побити; *по саму п'ятницю* – сильно, дуже (сварити, бити); *пощитать ребра* – побити; *дати редиски* кому – побити кого, вдарити; *ремінцем погладити* – побити, покарати; *драти ремінь* – битися; *вставити роги* кому – покарати, побити кого; *почесати роги* кому, *жарг.* –

побити кого; *давати поміж (між) ріг (роги)*, жарг. – бити, сварити, кого-н.; *ріпу начистити / чистити* – побити (перев. голову); *дати розача* – побити; *дати рубля* – побити; *прикласти руку* – побити кого-н., ударити; *дати сала*; *дати в сало* кому – побити, вдарити кого; *салом по мусалам* – ударити по обличчю; *знаходити селезінку* – бити; *дати в сливу* – ударити, побити; *дати по сосці* – ударити, побити; *в сопло дати* – ударити по обличчю; *вибити як соях* кого – дуже сильно побити; *відміряти з стелі до підлоги* – побити, покарати, відшмагати; *стовбуханців дати* кому – побити кого; *дати тирси (тирсів)* – побити; *навішати товкачків* кому – кого-н. побити; *тріпака задати* кому – побити кого; *погладити утюгом (отюгом)*, жарг. – ударити чимось важким; *начистити фізіономію* кому, жарг. – побити кого; *заглядати під хвіст (під хвоста)* – сварити, бити, карати; *заглядати в холку* кому – бити кого, сварити; *намилили холку* – побити; *розбити хрюшку* кому – утихомирити кого, розбивши лице; *надавати по чалдону*, жарг. – побити по голові; *надрати шию* кому – побити; *дві шкури отягти* кому – побити кого.

Меншу за обсягом групи фразеологізмів зі значенням: а) “с в а р и т и, л а я т и, в и ч и т у в а т и”:
роздавати горіхи (оріхи) кому – вичитувати кому; сварити когось; *губу (зуби) розкатати*, жарг. – сварити, лаяти; *установити диню* кому, жарг. – полаяти кого; *давати на пиріжки (на пирожки)* – сварити, лаяти; *піти на рентген* до кого – хто-н. буде сварити; *усіх родичів почухати* – грубо насварити, налаяти; *намилили чуба* кому – вилаяти, покарати; *узяти в штоси* – насварити, полаяти та ін.;

б) “п р о в ч и т и, п р и с т р у н и т и”: *вкрутити гайки* – провчити; *повкручувати гайки* кому – заспокоїти, приструнити кого тощо.

Проте чітке розмежування між тематичними рядами залежне від конкретної ситуації, висловленої в усній формі чи писемному контексті.

Фразеологізм “дати прочухана” та його синонімічні ряди введено до реєстру фразеологічних, глумачних, діалектологічних і перекладних словників. Проте ще поза увагою мовознавців лишаються його багатющі художні ресурси як у живому народному мовленні, так і в численних фіксаціях сучасної різножанрової літератури й фольклору.

Література та її умовні скорочення:

1. **Бабич** – Бабич Н. Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування) / Н. Д. Бабич // Проблеми дослідження лексики і фразеології : тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 87–88.
2. **Басанець** – Басанець О. У затишному кубельці : новели й оповідання для домашнього читання / Олександр Басанець. – Кременчук : ПП Щербатих, 2007. – 56 с.
3. **Гончар** – Гончар О. “Берегти світло в душі...”: про віру та сім’ю: із щоденникових записів / Олесь Гончар ; упорядкув. підготов. текстів, ілюстр. матеріалу Гончар Л. О. – К. : Веселка, 2011. – 223 с.
4. **Думитр.** – Думитрашко К. Жабомішодралівка / К. Думитрашко // Український сатирик : зб. сатир. та гуморист. творів укр. письменників / [упоряд., перем. та приміт. Ю. І. Цекова ; худож. І. А. Вишинський. – К. : Веселка, 2000. – 519 с.
5. **Карп. ВІСС** – Карпенко Г. Вовк і старий собака / Григорій Карпенко // Срібна книга казок. Українські літературні казки. – К., 1992. – 126 с.
6. **Кащ.** – Кашенко А. Ф. Зруйноване гніздо : іст. повісті та оповідання / А. Ф. Кашенко ; упоряд., авт. післямови та приміт. В. Г. Беляєв. – К. : Дніпро, 1991. – 647 с.
7. **Кв.-Осн.** – Квітка-Основ’яненко Г. Конотопська відьма : [для серед. та ст. шк. віку] Григорій Квітка-Основ’яненко ; упорядкув. текстів, передм., підготов. комент., прим. та навч. матеріалів К. Г. Борисенко. – К. : Школа, 2006. – 272 с. – (Шкіл. хрестоматія).
8. **Кірілкова** – Кірілкова Н. В. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок / Н. В. Кірілкова. – Острог ; Рівне : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2011. – 128 с.
9. **Корзонюк** – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць.. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
10. **Лавер** – Лавер В. И. Фраземіка українських діалектов карпатського регіона : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / В. И. Лавер. – К., 1992. – 50 с.
11. **Манж. ЛГ** – Манжура І. Вибрані твори / І. І. Манжура. – К., 1961. – 224 с.
12. **Н.-Лев.** – Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у десяти томах / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1965. – Т. 3.
13. **Онишкевич** – Онишкевич М. Я. Словник бойківських говірок / М. Я. Онишкевич. – К., 1984. – Ч. 1–2.
14. **Скрипник** – Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
15. **Сторож.** – Стороженко О. П. Марко Проклятий : повість, оповідання / О. П. Стороженко ; упоряд., передм. та приміт. П. Хропка. – К. : Дніпро, 1989. – 623 с.
16. **Укр. ДК** – Українка Леся. Твори в 2-х томах / Леся Українка. – К. : Наукова думка. 1986. – Т. 1. – С. 301–322.

17. **Ужченко** – Ужченко В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / Віктор Ужченко, Дмитро Ужченко. – Вид. 6-е, доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 552 с.

18. **ФСУМ** – Фразеологічний словник української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – Друге видання. – Кн. 1, 2. – К. : Наукова думка, 1999.

19. **ФСЛГСС** – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Пряшів, 1990. – 160 с.

20. **Хотк.** – Хоткевич Г. М. Довбуш / Г. М. Хоткевич. – К. : Дніпро, 1965.

21. **Чабаненко** – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.

22. **ШевчВ** – Шевченко В. Г. Воспоминания о Тарасе Шевченко / В. Г. Шевченко ; составл. и примеч. В. С. Бородин и Н. Н. Павлюка ; предисл. В. Е. Шубравского. – К. : Дніпро, 1988. – 606 с.